

DVACET LET ČESKOSLOVENSKÉ PSYCHOLOGIE PRÁCE

Z. BUREŠ

Psychologický ústav UK Praha

Vystihnout vývoj a celkový stav vědní disciplíny za dvacet let není pro jednotlivce snadným úkolem. Jeho splnění je kromě toho možno pojímat několika způsoby. Je možné se pokusit o jakési „oficiální“ zhodnocení daného údobí, opírat se o existující kritické a hodnotící studie a vynechávat věci sporné či nejasné. Neexistují-li hodnotící studie, je možno se pokusit první z nich napsat. Je však také možné podtrhnout osobní pohled na minulé události a nestavět se do role objektivního soudce, přiměřenější těm, kteří se jí budou moci ujmout s větším časovým odstupem a s menším osobním zaujetím.

Vznik a rozvoj psychologie práce v Československu je úzce spjat s existencí Ústředního psychotechnického ústavu, založeného v roce 1921 a později přeměněného na Ústav lidské práce. Tento ústav byl střediskem snah o užití psychologie v národním hospodářství v období mezi dvěma světovými válkami.

V těchto letech se také psychologie práce ve světě postupně, ale pevně ustavovala jako vědecká disciplína, které se účinně využívá jak pro ekonomické cíle, tak pro humanizaci pracovního procesu. Od té doby význam psychologie práce neustále vzrůstá, zvláště s technickým rozvojem a společenským pokrokem. Pouze těžiště se přesunuje postupně z jednoho tematického okruhu na druhý a samozřejmě se čas od času mění a diferencuje i její koncepce. Nedílnou součástí tohoto celosvětového vývoje jsou i pokroky, kterých dosáhla čs. psychologie práce v letech 1945—1965.

Když jsem v roce 1946 jako student psychologie nastupoval místo asistenta v Ústavu lidské práce, bylo to takřka jediné pracoviště v Československu, kde mohl psycholog práce získat praktické zkušenosti ve svém oboru. Pod zkušeným vedením J. Doležala bylo úsilí většiny tehdejších odborů ústavu soustředěno na zvládnutí všeho nového, co během válečných let bylo zanedbáno. Po roce 1945 došlo postupně k přeměně pracovní orientace Ústavu lidské práce v souladu s potřebami národního hospodářství, a proto byla věnována pozornost i novým, dosud nezpracovávaným otázkám.

Tento proces pokračoval i po rozšíření Ústavu lidské práce na Čs. ústav práce. Vedle tradiční práce ústavu v odboru poradenském (který vedl F. Hyhlík), vyvíjel ústav záslužnou činnost ve snaze po systematizaci učňovské a odborné přípravy (J. Havlíček), při hodnocení práce (O. Holobrádek), v oblasti bezpečnosti práce (A. Ivanov), při rozpracování fyziologických aspektů práce (E. Bena a A. Zelený) a v příbuzných otázkách ekonomických (J. Habr). Podobnou činnost vyvíjela i Pobočka ústavu práce na Slovensku, ve které vyrostla celá

plejáda našich předních slovenských psychologů (T. Pardel, M. Bažány, J. Daniel, J. Koščo, M. Milan, M. Jurčo, O. Blaškovič).

Lze bez rozpaků říci, že původní již předválečná Doležalova myšlenka komplexního a interdisciplinárního studia práce dosáhla po roce 1945 v Československu svého největšího uplatnění. Na vědeckém výzkumu práce se podíleli v ČSÚP pracovníci z řad psychologů, lékařů, inženýrů, pedagogů a sociologů. Společným a koordinovaným úsilím se vytvářela teorie lidské práce; v tomto procesu se stávala psychologie práce základní disciplínou a zároveň přinášela cenné podněty i pro obecně psychologickou teorii.

K vědeckému zpracování a využití bohatého materiálu, získaného na základě praktické činnosti ústavu však bohužel nedošlo. (Téměř s pedantickou systematickostí shromažďovaný velmi cenný materiál přišel při zrušení Ústavu práce nazmar.) S tímto záměrem souviselo i získávání a výchova nových psychologů. Z řad pracovníků Ústavu vzešli vysokoškolští učitelé jako J. Doležal, J. Stavěl, A. Jurovský a Vl. Tardy. Kromě jmenovaných to byli J. Koch, J. Lát, J. Madlafousek, J. Čepelák a O. Jánoš, kteří velmi účinně zasáhli po svém odchodu z Ústavu do vědeckého výzkumu a rozvoje psychologické vědy u nás; z psychologů práce to byli O. Matoušek, L. Stejskal, Z. Bureš, J. Křivohlavý.

Nebylo podle mého názoru vinou vedení Ústavu práce, že tyto myšlenky a plány na teoretickou práci nebyly dosti rychle a výrazně realizovány, ani to, že s nimi nebyla širší veřejnost podrobněji a v plném rozsahu seznámena. V rámci tématu zahrnujícím tak rozsáhlý poznatkový systém to snad ani nebylo možné.

Koncepcí komplexního studia práce byly již poněkud méně ovlivněny psychotechnické laboratoře zřízené v některých velkých závodech. Práce psychologů zde zaměstnaných se zaměřovala především na poradenskou činnost při posuzování způsobilosti uchazečů o různá povolání a na poradenskou péči při volbě povolání. Z několika jmen si vzpomínám na dobrou práci J. Ch. Raiskupa ve Vítkovických železárnách a J. Pejhovského v laboratoři n. p. Svit v Gottwaldově, kterou později úspěšně vedl Z. Jechout.

Činnost ústavu ani psychotechnických pracovišť v závodech však nebyla bez problémů. Citelným nedostatkem byl malý počet odborných psychologů, kteří, byli příliš často nahrazováni „zacvičenými“ laiky nebo pracovníky z příbuzných vědních oborů. Také návaznost psychotechnické praxe na teoretické psychologické disciplíny byla nepatrná; v té době u nás prakticky neexistoval systematický vědecký výzkum, který by byl s to poskytnout užití psychologie v praxi solidní teoretický základ. Podobné nebezpečí nelze ani v současné době podcenit: proto jedním ze základních principů užití psychologie v socialistické ekonomii musí být spojování s vědeckým výzkumem (a naopak spojování vědeckého výzkumu s praxí); psychologická praxe nesmí mít charakter pouhé pasívní aplikace získaných poznatků. Tato teze nijak nevylučuje účelnou dělbu práce mezi výzkumem a rutinou.

Nesprávné hodnocení účinnosti společenských věd a odsouzení psychologie práce, resp. psychotechniky jako buržoazní pavědy, vyústilo v administrativní zrušení Čs. ústavu práce. Zároveň byla zrušena všechna psychologická pracoviště v závodech. Nevadila přitom zřejmě ani skutečnost, že kritika tzv. psychotechniky byla vedena převážně novinářským způsobem; do této kritiky, které můžeme vytýkat hlavně to, že postrádala pozitivní návrhy na nápravu kritizovaného stavu, se zapojili i někteří psychologové. U nich je spíše než u novinářských článků na místě výtka po nedostatku informovanosti a zasvěcenosti,

zvláště pokud jde o postižení a zdůraznění všeho nového, co se v té době u nás v rámci staré praxe již rodilo.

Léta po roce 1951 znamenala přerušení veškeré praktické činnosti v oblasti psychologie práce. Bylo to období, kdy se nevěřilo, že psychologie může nějakým způsobem přispět k výstavbě socialismu. Tento nesprávný názor, který našel uplatnění v řadě administrativních opatření, citelně poškodil společenské úsilí o ekonomický rozvoj státu, zabrzdil vývoj oboru a značně omezil poznatkovou základnu a pracovní zkušenosti, které dnes máme k dispozici. Tím podvázal také možnost soustavně využívat psychologické poznatky ve výrobní praxi i v dalších letech.

Kolem roku 1954, tedy poměrně záhy, si však život začal znovu vynucovat spolupráci psychologů při řešení praktických úkolů. V té době se začali psychologové Výzkumného ústavu bezpečnosti práce pod vedením A. Ivanova opět vracet k psychologické analýze příčin pracovních úrazů (2, 15) a ve Výzkumném ústavu dopravním vznikla ve zdravotnické skupině MUDr. V. Baudiše a za expertizy prof. J. Doležala pracovní skupina psychologů, připravujících po teoretické a praktické stránce předpoklady pro spolupráci při zvyšování bezpečnosti železniční dopravy (1, 3). Do této doby spadá také uveřejnění článku „upevnit spojení psychologické vědy s praxí“ v časopise *Kommunist* (23).

Skutečně odborné a politicky správné zhodnocení psychotechniky, jakož i oddělení správných prvků v kritice psychotechniky od dočasného nánosu přispělo ke zdaru první celostátní konference ve Smolenicích v roce 1957, konané na téma *Využití psychologie v socialistické společenské praxi* (24). Tato celostátní porada se stala historickým mezníkem v dalším vývoji psychologie práce u nás.

Na této konferenci psychologové jednomyslně odsoudili názory tradované od roku 1951, vylučující psychologii práce z praktické pomoci rozvoji výroby a energicky se postavili za aktivní účast psychologické vědy při budování nové společnosti.

Další léta můžeme charakterizovat přibližně tak, že psychologii práce nebyly sice kladeny žádné administrativní překážky, ale skutečná podpora rozvoje oboru byla rozpačitá, málo účinná a nepatrného rozsahu. Proto museli sami psychologové volit celou řadu vlastních akcí na její prosazení. Nositelem většiny těchto snah byla ekonomická sekce Československé psychologické společnosti při ČSAV, představující celý kolektiv našich psychologů práce.

Činnost sekce měla v podstatě dvě linie. Na jedné straně bylo její snahou vytvořit určitou koncepci užití psychologie práce v socialistické společenské praxi, toto užití podporovat a do jisté míry i organizovat. Zároveň se pracovalo propagačně mezi vedoucími pracovníky v průmyslu a v dopravě; tímto způsobem pokračovalo na vnější frontě, to jest vůči ostatní nepsychologické veřejnosti intenzivní úsilí psychologů o skutečné pozitivní a účinné společenské uznání psychologie. Na druhé straně podporovala sekce podle svých možností i vlastní práce psychologů, a to jak ve výzkumu, tak i v provozní praxi.

Pokud jde o první linii, uspořádala sekce v roce 1960 v Praze na Smíchově první celostátní poradu s odborníky v průmyslu na téma „Užití psychologie v ekonomice“. Tato porada, již se zúčastnilo více než 200 významných pracovníků z průmyslu a dopravy ukázala, které společensky důležité úkoly může psychologie práce plnit, a jak daleko již v jejich řešení postoupila. Konference schválila resoluci o výběru společensky nejdůležitějších úkolů a schválila statut

průmyslového psychologa. Posílila sebedůvěru našich psychologů práce a byla nástupem do další práce (18).

Podobná porada o užití psychologie ve strojírenství a v dopravě, která se konala 1961 v Plzni, znamenala další pozitivní krok: v úvodním referátu byl poprvé předložen naší veřejnosti pokus o dlouhodobý výhledový plán rozvoje psychologie práce. Hlavním článkem tohoto plánu bylo jednotné řízení resortního, aplikovaného výzkumu nebo přímo jeho soustředění na jednom pracovišti. Na obtížnost naší cesty ukazuje skutečnost, že tento požadavek nebyl dosud uskutečněn. Avšak myšlenka, že rozvoj psychologie práce v Československu by měl probíhat na základě dobře promyšleného plánu a přesvědčení o možnosti jeho vypracování nebyla od té doby brána v pochybnost (25). Konference dala také podnět k napsání jedné z prvních knižních publikací u nás od M. Mayerové a A. Velehradského (16), poskytující užitečné informace hospodářským pracovníkům.

Konečně na letošní gottwaldovské poradě se objevil první pokus o určitou koncepci využití psychologie práce v současné etapě vývoje naší společnosti, opírající se o dříve vypracované dokumenty ekonomické sekce (22). Při formulaci této koncepce byly vzaty v úvahu hlavní názory, jež se v tomto ohledu v minulých letech vyskytovaly: jednak názor, že většině požadavků bude možno vyhovět, jestliže budeme rozvíjet psychologii práce jako praktickou disciplínu s rychlým a účinným využitím výsledků dosažených v zahraničí. Základní výzkum v psychologii práce je z tohoto hlediska považován za méně důležitý.

Na druhé straně však také existují názory, že naše psychologie nebude moci v dohledné době a vědeckými prostředky přispět k aktuálním ekonomickým problémům, dokud nebude dostatečně rozvinuta teoretická a poznatková základna psychologie práce. Podle tohoto názoru je hlavním článkem rozvoje psychologie práce základní výzkum.

Ekonomická sekce Čs. psychol. společnosti při vypracování postoje v této věci vycházela z přesvědčení, že oba uvedené názory jsou jednostranné a že psychologie práce může a musí přispět nejen k řešení aktuálních ekonomických problémů, ale také k budování psychologické teorie. Základní podmínkou pro uskutečnění tohoto cíle však je existence určité jednotné koncepce užití psychologie v socialistické společenské praxi. I když vybudování takového pojetí není zcela ukončeno, přece se v minulosti podařilo ekonomickým psychologům formulovat několik zásad.

1. První z nich stanoví, že nejúčinnější pomoc v praxi může poskytnout komplexně a harmonicky rozvinutý celý obor psychologie práce.

2. Druhá téze stanoví, že užití psychologie v hospodářském životě společnosti má funkci nejen aplikační, ale i poznávací. Proto musí být praktická činnost každého ekonomického psychologa organizována a řízena tak, aby její výsledky mohly být ve větší nebo menší míře zobecňovány pro rozvoj celého oboru.

3. Pro stanovení základních úkolů psychologie práce je nutno využívat i analýzy společenských potřeb (závodů, rezortů). Velmi důležité je také hlouběji zkoumat účinnost psychologické pomoci při uspokojování hlavních společenských potřeb a podle toho rozvíjet další vědecko-teoretickou i výzkumně praktickou činnost a plánovat rozvoj celého oboru.

4. Úkoly, jež mají svou psychologickou stránku, mají v ekonomii plnit psychologický výzkum, odborní psychologové v provozní praxi a provozní složky, vedoucí hospodářští pracovníci, technici a ekonomové. Omezit použití psycho-

logie ve výrobě jenom na jednu z vyjmenovaných tří složek považujeme zásadně za nesprávné.

5. Je nutné, aby byla práce zkoumána komplexně, tedy ve spolupráci s ostatními vědními obory, zvláště s fyziologií, sociologií a ekonomikou.

6. Šestá teze se týká požadavku, aby činnost ekonomických psychologů jako celku byla pro společnost vysoce efektivní. Vzhledem k rozporu mezi zásadními možnostmi psychologie a jejími omezenými prostředky v současné době musí být výběr řešených úkolů z celkového počtu potřebných velmi promyšlený a měl by zahrnovat pořadí naléhavosti jejich řešení i v detailu.

Současně s úsilím o společenskou uznání psychologie práce a postupným ujasňováním našeho pojetí aplikace psychologie v socialistické společenské praxi se připravovaly organizační podmínky pro systemizaci psychologů ve výrobních útvarech (závodech, podnicích) a pro vytváření odborných pracovišť psychologie práce v rezortních výzkumných ústavech. Tento proces probíhal dosti pomalu zvláště proto, že dosavadní systém řízení národního hospodářství psychologickou činností (rozborovou ani rutinní) příliš nepožadoval.

Nejstarším pracovištěm přímo v závodě je Spolek pro chemickou a hutní výrobu (M. Hanousková), Nová huť Klementa Gottwalda (J. Hruschka, J. Bláha), Východoslovenské železářny (J. Tichý), Tesla Rožnov (A. Krouská), Tesla Orava (C. Senka), Královopolská strojírna (V. Albrecht), Tesla Strašnice (K. Vacíř).¹⁾ Z resortních výzkumných pracovišť, kde se rozvíjí psychologická práce, jmenujeme Ústřední ústav železničního zdravotnictví (J. Zadražil, J. Pichner, L. Pelikánová, E. Martinčíková), centrální středisko studia práce VÚSTE (L. Stejskal, A. Zelená), Výzkumný ústav bezpečnosti práce ROH v Praze (J. Křivohlavý) a v Bratislavě (I. Píkala), Středisko pracovních rozborů VÚSTE (J. Melzer, A. Hladký), Technickoekonomický výzkumný ústav spotřebního průmyslu (J. Khol), Výzkumný ústav obchodu (E. Rejmánek), Pracoviště ministerstva chemie (Z. Jechout), Ústav hygieny práce a chorob z povolání v Praze (O. Matoušek) a v Bratislavě (Ch. Rajskup), Ústav práce SAV, Výzkumné pracoviště ministerstva paliv v Ostravě (A. Suchánek, J. Voborský), Orgalen Náchod (J. Horina). Počet vysokoškolsky vzdělaných psychologů práce zabývajících se bezprostředně psychologickými úkoly je dnes daleko větší, než tomu tak bylo kdykoliv v minulosti. Je však zároveň pravda, že jsou více roztroušeni a jejich úkoly jsou daleko rozsáhlejší a kvalitativně náročnější, než byly předtím.

Druhý směr činnosti ekonomické sekce se týkal odborně psychologické fronty, na které probíhalo od roku 1957 tříbení názorů a celková konzolidace. Kromě zmíněných speciálních porad psychologů práce s odborníky z průmyslu probíhaly vědecké sjezdy a konference, jež byly výhradně odborně psychologickou záležitostí. Z nich si můžeme učinit obraz o vývoji a pokrocích dosažených na tomto poli.

Pokud jde o obecnou psychologii, podařilo se našim marxistickým psychologům postupně překonat názorovou roztráštěnost, jíž byla psychologie do jisté míry zatížena, a ujasnit si metodologické základy své disciplíny včetně vztahu

¹⁾Přehled jednotlivých pracovníků, pracovišť a jejich činnosti byl pořízen podle dosažitelné současné dokumentace, která je při rychlém rozmachu užití psychologie práce zřejmě kusá (28). V poslední době došlo k obsazení dalších míst psychologů v rezortech či závodech, práce těchto pracovníků však dosud nepronikla ve známost ani organizační ani publikační cestou. Názory a případná hodnocení jsou věcí autora samotného a nikoliv stanoviskem ekon. sekce Čs. psychologické společnosti, pisatel je tč. předsedou této sekce.

k fyziologii VNČ a užívání statistiky. Pokroky, jichž se dosáhlo při vypracování systému psychologie na dialekticko-materialistickém základě, odstranily pak poslední zbytky nedůvěry k vědeckosti této disciplíny. Na tento vývoj v obecné psychologii navazují i kroky vedoucí k rozpracování jak teorie psychologie práce, tak i jejích tematických okruhů, z nichž většina měla značný praktický dosah.

U psychologů práce je dobře vidět zřetelná snaha poučit se z dosavadního vývoje a za každou cenu překonat svou výzkumnou činností plochý praktikism a metodické nedostatky, vytýkané staré psychotechnice. Ta generace psychologů práce, která prožila období negativního hodnocení psychologie, reagovala na události minulých let nikoli rezignací, ale intenzívní snahou po zvýšení vědecké úrovně své práce. Tento postoj by měl být vzorem i v dalších letech, kdy společenské uznání psychologie práce s sebou přináší i menší kritičnost k jednotlivým výsledkům konkrétní výzkumné práce.

Významný popud k hlubší teoretické práci dala opět konference ve Smolenicích jednak Doležalovým úvodním referátem o užití psychologie v socialistické společenské praxi vůbec (10), jednak jeho tezí o psychologii práce (8). Oba příspěvky navazovaly na Doležalova skripta vysokoškolských přednášek „Věda o práci“ (9), která nejen podstatně doplnily, ale v jistém směru i korigovaly. Přes dvě další Doležalovy příležitostné práce (11, 12) a přes některé články Růžičkovy (20, 21) a Čápovy (5, 6), jakož i přes pokusy, ke kterým došlo na poli ekonomické sekce Čs. psychologické společnosti (22), zůstal tento podnět torzem, ve kterém nebylo s dostatečným důrazem pokračováno. Intenzívněji se pokračovalo výzkumně v jednotlivých tematických okruzích. Tato skutečnost vystoupila výrazně do popředí na II. celostátní konferenci v Praze 1960, kde se nereferovalo o aplikaci, ale převážně jen o výsledcích výzkumné práce. Je škoda, že řada těchto výzkumů zůstala mnohdy nepublikována, včetně sborníku ze jmenované konference.

Z rozpracovaných tematických okruhů psychologie práce měla u nás nepřerušenu tradici (jako jediná) psychologická problematika bezpečnosti práce (A. Ivanov, Z. Bureš, J. Křivohlavý, O. Matoušek, L. Stejskal, J. Pikala, J. Štikar). Zatímco péče o prevenci úrazů a nehod se postupně přenáší na provozní a odborové činitele, soustřeďuje se další úsilí psychologů na teoretické aspekty problému, najmě spolehlivost výkonu a chybných úkonů (Z. Bureš) a na problém kapacity lidského převodu za různých podmínek vnějšího prostředí (J. Křivohlavý).²⁾

Podobně i v oblasti výběru a rozmístování bylo vykonáno mnoho užitečné práce, zvláště v železniční dopravě (J. Melzer, J. Zadražil, Z. Bureš, J. Mencl a J. Kalivoda). Podstatným znakem nového zaměření těchto psychologů je odklon od úzkého hlediska starších názorů psychotechnických, které se snažily zachytit mnohotvárnou strukturu lidské osobnosti několika čísly. Metody krátkodobého vyšetření byly doplňovány dlouhodobým hodnocením uchazečů učitelů a nadřizovanými, novými formami kolektivního hodnocení apod. (27). Také vypracování odborných norem pro přípravu diagnostických psychologických pomůcek a etických norem, jejich užívání v dopravě a ve výrobě, jehož se ujala

²⁾ Pokud nemám na mysli určité dílo autora, které přímo cituji, jde mi při uvádění jmen jednotlivých autorů o celou jejich tvorbu resp. její monotematické jádro. Čtenáře s bibliografickým zájmem odkazuji na přehledy o literatuře psychologie práce publikované v Čs. psychologii každoročně nebo uveřejněné za léta 1950–1960 ve zprávách společnosti či ve Sborníku „Zkušenost a úkoly psychologie práce ve výrobě, Gottwaldov 1965.

komise pod vedením A. Velehradského a J. Hoskovce, zaslouží naší zvláštní pozornosti.

Kromě převážně metodických studií se soustředila pozornost psychologů v této oblasti na příspěvek k vybudování celopodnikového systému výběru, rozmístování a hodnocení pracovníků, prováděného vedoucími pracovníky a společenskými organizacemi, v jehož rámci se psychologie užívá. Podstatné informace o výsledcích této činnosti shrnul J. Melzer ve své publikaci „Psychologie v železniční dopravě“, Praha 1961. Nelze opominout ani práci psychologů na jednotlivých správách drah, která se neodrazila vždy v dostatečné míře v publikační činnosti (J. Mencl, J. Kalivoda, A. Krákorník, M. Mayerová, M. Jungmanová, J. Ondrejka). Jako výrazný klad železniční psychologie můžeme zdůraznit plodnou spolupráci lékařů na tomto poli, dobře organizované metodické vedení terénních psychologů Ústředním ústavem železničního zdravotnictví v Praze a zřízení místa hlavního psychologa práce ČSD, které zastává A. Velehradský.

Problematice silniční dopravy se u nás nejvíce věnovali J. Hoskovec s J. Štikarem a E. Benou, jak ve své knize „Psychologie a fyziologie řidiče“, Praha 1962, tak i řadou svých článků. Jest jen litovat, že tento významný úsek společenské praxe nebyl organizačně a personálně zajištěn podobným způsobem, jak tomu je u železniční dopravy.

Soustavného zpracování se dostalo i problematice fyzikálních podmínek na pracovišti, zvláště pokud jde o barevné řešení. Zvláště J. Křivohlavý a J. Štikar ukázali, že tato problematika má nejen svou výraznou psychologickou stránku, ale je jí také možno zkoumat objektivně experimentálními metodami a aplikací výsledků účinně zajistit jejich zakotvením v příslušných státních technických normách. Odborně vyhraněnou činnost v této oblasti vyvíjel u nás B. Chalupa, který se léta zabýval zjišťováním vlivu průmyslových otrav na výkony a činnost pracovníků a jejich včasnou psychologickou diagnózou. Relativně samostatným a širěji pojímaným originálním příspěvkem k této psychologické problematice je Stejskalovo pojetí kultury práce, které objasnil v řadě článků a samostatných vědeckopopulárních brožurách. Jde o poměrně široký okruh psychologické problematiky zpracovávané způsobem, který je snadno přístupný myšlení a potřebám provozních pracovníků.

Značnou pozornost věnovali naši psychologové otázkám inženýrské psychologie (M. Stříženec, J. Křivohlavý, O. Matoušek a J. Růžička, J. Štikar). Zvládlí jádro poznatků světové literatury i metodickou výzbroj této disciplíny. Jejich úsilí však bohužel nevedlo vždy až k organizačním opatřením, jak tomu bylo u výběru a rozmístování v dopravě. Naše projekční ústavy a konstrukční útvary nejsou dosud dostatečně připraveny na přijímání a využívání poznatků inženýrské psychologie; pravděpodobně je brzdou ta skutečnost, že by jejich aplikace znamenala nežádoucí zvýšení nákladů. Vydání souboru závažných technických parametrů pro techniky by bylo záslužným příspěvkem k řešení této otázky.

V podobné situaci, pokud jde o převodní páky na praxi, je i řada dalších tematických okruhů psychologie práce. Četné studie byly vykonány na poli pracovního výcviku (J. Čáp, J. Havlíček, A. Hraše), avšak o ucelený organizační systém pracovního výcviku ve výrobních závodech usiluje pouze E. Křofťová, byť se její snahy dosud více neuplatnily v publikační činnosti. Problematikou trenážerů, zvláště v silniční dopravě, se u nás zabývají J. Hoskovec a J. Štikar.

Podobně je tomu s využitím nemnohých studií o únavě, monotonii v praxi a snah po úpravě práce a odpočinku z psychologického hlediska. (J. Daniel, V. Bokorová, J. Hoskovec, L. Stejskal, A. Zelená.) Provozní praxe technologů a normovačů práce není dosud zcela připravena na aplikaci existujících psychologických poznatků, i když velmi záslužné bylo seznámení většiny normovačů se zásadami psychologie a fyziologie práce, které zorganizovala Státní mzdová komise.

Pokud jde o důležitou problematiku vedení pracovníků, která dosud příliš nepřekročila rámec osvěty a výuky, převyšují zde požadavky daleko fyzické možnosti v tomto oboru pracujících psychologů (F. Hyhlík, J. Kučera, J. Khol a E. Bidlová). S nedávnými publikacemi o mentální hygieně se pozornost v psychologii práce obrátila na problémy individuální péče pracujících (J. Doležal, F. Engelsmann), zvláště s ohledem na jejich psychickou zátěž (M. Machač), dále na studie gerontologické (A. Velehradský) a na tematiku péče o pracovníky se změněnou pracovní schopností (O. Šandera).

Zvláštní pozornost zasluhuje nejmladší tematická oblast psychologie práce, kterou u nás označuje J. Růžička jako sociální psychologii práce. Po původních ojedinelých studiích Grácových a Florkových a později též Jurovského je nyní tato tematika souhrnně zpracována J. Růžičkou, který kolem sebe shromažďuje skupinu pracovníků zaměřených na tuto oblast. Metodicky promyšlený a organizačně na potřeby praxe úzce navazující je průzkum Suchánkův o fluktuaci mladistvých v ostravsko-karvinských dolech. Zvláště naléhavý je v této oblasti nedostatek studií v oblasti pracovní motivace. V poslední době úspěšně rozvíjí tematiku kupní motivace, analýzu trhu a psychologii reklamy E. Rejmánek.

Tematika výchovy k povolání a poradenství pro volbu povolání patří k těm, které byly naší společností a tím i naší psychologií po dlouhou dobu opomíjeny. Během posledních let se však začala — snad i pod vlivem psychologů o tuto problematiku opět zajímat širší veřejnost. Zatímco v letech čtyřicátých patřila tato tematika výhradně do oblasti psychologie práce, začíná se v letech šedesátých rozvíjet jako převážně pedagogicko-psychologická disciplína (J. Doležal, O. Blaškovič, M. Klímová, F. Hyhlík, M. Jurčo, J. Jurovský). Důraz se zprvu kladl především na výchovu k povolání (J. Doležal) a poradenství nacházelo svou úlohu teprve v tomto výchovném procesu (J. Koščo). Zdá se však, že postupné propracovávání této tematiky postupně a nutně mění také její obsah. Dnes je už zřejmé, že bez dobře organizovaných výchovných poraden s dobře připravenými výchovnými poradci nelze kvalitně splnit vytčené úkoly. V blízké budoucnosti se jistě ukáže, že bez dobré znalosti požadavků jednotlivých profesí nebo skupin profesí, bez znalosti jejich společenské přitažlivosti nelze ani utvářet zájmy mládeže ani zajišťovat racionální uplatnění a rozvoj jejich schopností. V poslední době se touto tematikou zabývá na Vysokém učení technickém v Praze V. Slavíček, který má v budoucnu vybudovat poradnu na této škole. Jsem přesvědčen, že se tematika profesionální orientace v budoucnu stane a nadále zůstane hraniční disciplínou mezi psychologií práce a psychologií pedagogickou, dávající dobré možnosti plodné spolupráce.

Světlým jevem vývoje psychologie práce posledních let v Československu, který zasluhuje zvláštní zmínky, je rozvoj základního výzkumu psychologie práce (do té doby prakticky neexistujícího), který je reprezentován hlavně dvěma pracovišti: Psychologickým ústavem University Karlovy a oddělením psychologie práce Ústavu experimentální psychologie SAV v Bratislavě. Čin-

nost obou pracovišť vytváří psychologickou tvorbou posledního desetiletí mezi ostatními výrazné celky, i když pojetím práce se od sebe poněkud liší.

Práce Psychologického ústavu University Karlovy se dosud převážně soustředila na laboratorní výzkum pracovních činností člověka. S využitím svých dlouholetých odborných zkušeností vybudoval prof. Doležal na základě svých teoretických koncepcí soustavu modelových laboratorních činností, jejichž rozbor má přispět k rozšíření základních poznatků psychologie práce. Splnění tohoto záměru však vyžaduje více času i sil, než kolik jí bylo dosud možno věnovat. Přesto již byla publikována řada cenných studií. Kromě ojedinělých studií z oblasti schopností (P. Říčan), silniční dopravy (J. Hoskovec a J. Štikar) a profesionální orientace (M. Klímová, Z. Maydlová, M. Trnková a O. Šandera) se tematicky dosavadní výsledky zaměřovaly na otázky konstrukce originálních výzkumných aparatur (J. Doležal, O. Lanc, V. Břicháček, M. Břichcín, P. Fischer), na analýzu pracovní křivky a problém mentálních bloků (J. Doležal, V. Břicháček, O. Hampejsová, Z. Bureš), záměrné regulace jednoduchého volního pohybu (M. Břichcín), otázky vlivu zpětné informace na výkon (V. Břicháček) a problematiku spolehlivosti pracovního výkonu (Z. Bureš). V souvislosti s experimentem jako hlavní metodou byly rozpracovány otázky metodologické, zvláště projektování experimentů (V. Břicháček) a měření v psychologii (O. Hampejsová). V poslední době se zájem pracoviště rozšiřuje o problematiku psychické zátěže v podmínkách náročného režimu zvláště ve spojení se záměrnou autoregulací a optimalizací psychických stavů pracovníka za účelem jeho zotavení (M. Machač). Všechny tematické okruhy se více či méně víží k problematice psychické regulace pracovní činnosti, avšak v souvislosti s aplikačním aspektem se pracovní náplň i styl jejich práce obohacuje o nové prvky. V poslední době probíhají na tomto pracovišti pod vedením M. Machače přípravy pro zřízení Mezirezortního střediska psychologie práce. Jeho hlavním úkolem má být usnadnění převodu poznatků do praxe a pro zefektivnění práce rezortních pracovišť. Kromě koordinační činnosti v dohodnutých problémových okruzích a upevnění vzájemné mezirezortní spolupráce praktických psychologů by také šlo o systematické získávání cenného materiálu pro teoretické zpracování. Neméně důležité je těsnější sepětí pracovníků základního výzkum s praxí, které by se projevilo v činnosti Mezirezortního střediska.

Pracovníci ústavu Experimentálnej psychologie SAV vycházeli ve svých výzkumech z nejnovějších poznatků zahraniční vědy a vlastního výzkumu v obecné psychologii, ať již šlo o využití teorie informací v inženýrské psychologii (M. Stríženec) nebo o aplikaci nejnovějších analytických metod (J. Daniel) či využití výsledků vlastního pracoviště v oboru vnímání (J. Dornič). Některými otázkami inženýrské psychologie se zabývá J. Šípoš. Jejich práce jsou vedeny snahou po vysoké metodické úrovni. Mají ve své většině laboratorně experimentální charakter a svými výsledky chtějí účinně zasáhnout do provozní praxe. Tyto tendence našly svůj odraz v obsahu několika ročníků Psychologických študií, Psychologických monografií a v knize J. Daniela, Psychológia práce, Bratislava 1964.

Základním výzkumem se zabývají i jednotliví pracovníci kateder psychologie v Praze (J. Růžička), v Brně (J. Sedlák, B. Chalupa) a v Bratislavě (J. Kuruc, A. Bandžejová a C. Požár). Z jejich výzkumné práce nebyla zmínka dosud o J. Sedlákově z Brna, který zkoumal přesnost centrálních pohybů, zvláště u spojovatelek a její aplikaci ve výrobě a spojích. Velké nároky na výuku a nedostačivé vybavení kateder značně omezují vlastní výzkumnou činnost. Významnou

pomocí výuce a praxi bylo vydání prvních vysokoškolských skript o psychologii práce — Praha, 1963, jejichž autory jsou J. Růžička a O. Matoušek. Tato publikace odstranila citelnou mezeru, která v této oblasti doposud zela. Brněnská katedra vydala brzy poté také skripta s užším tematickým zaměřením. Výukou vedoucích hospodářských kádrů se má zabývat Katedra sociologie a psychologie práce VŠE v Praze (prof. J. Kučera, E. Bidlová) a Psychologické pracoviště Vysoké školy báňské v Ostravě (J. Pejhovský a Z. Novák).

K psychologii práce, zvláště osobou vedoucího prof. F. Hyhlíka, má blízko i katedra pedagogiky a psychologie na Institutu osvěty a novinářství. Zabývá se problémy sociální psychologie práce se zřetelem k vedení pracovníků a k výchově dospělých, zvláště ve výrobě.

Vcelku můžeme říci, že se v psychologii práce během posledních dvaceti let u nás daleko více vykonalo než bylo publikováno. Publikační činnost v souladu s výzkumnou aktivitou však má stále vzestupnou tendenci. Zvláště v posledních letech se vedle článků objevují ve větším počtu i rozsáhlejší díla a zprávy o výzkumu, z nichž zvláště část kandidátských dizertačních prací, zůstává jako celek nepublikována nebo publikována se značným zpožděním. Přes tyto nedostatky předstihuje objem a úroveň výzkumu i publikovaných prací mnohonásobně předválečný stav.

Avšak růst společenského zájmu o psychologii práce i růst poptávky po jejích službách v sobě skrývají některá nebezpečí. Jsou to jednak přemrštěné iluze o skutečných možnostech psychologie práce, aniž se počítalo s vyřešením nutných předpokladů úspěchu a k tomu potřebného času, jednak vykonávání odborné psychologické práce nedostatečně připravenými pracovníky z příbuzných vědních oborů.

Ke komplexnímu řešení současného stavu byla vypracována v Ekonomické sekci čs. psychologické společnosti řada podkladů. V tomto přehledném článku je možno vytknout jen některé hlavní úkoly, před kterými psychologie práce stojí. Za prvořadý cíl považují pro příští léta splnění požadavku, aby přes naléhání praxe a přes určitou konjunkturu psychologie práce byly všechny druhy úkolů řešeny na patřičné odborné úrovni. Při množství požadavků na psychologii práce a při omezených možnostech jejich plnění v celém rozsahu vystupuje do popředí požadavek správné volby úkolů rutinních i výzkumných. Se správnou volbou výzkumných úkolů úzce souvisí požadavek jejich lepší koordinace a syntézy získaných výsledků. I v tomto směru již byly učiněny první potřebné kroky. Druhým základním úkolem je zkvalitnit vysokoškolskou výuku psychologů práce tak, aby nemuseli většinu zkušeností a metodických dovedností získávat teprve jako samoukové v praxi. Vzorem v tomto směru by nám mělo být studium lékařské, zvláště pokud jde o klinickou a postgraduální praxi každého absolventa. Získání místa psychologa práce by mělo být podmíněno absolvováním specializace nebo jejím postgraduálním doplněním, vyšší platové zařazení by mělo být vázáno na další specializovanou atestaci v rámci psychologie práce. Postgraduální školení se nesmí omezovat jen na jednorázové kurzy, ale musí mít formu dlouhodobého odborného vedení. Že naše katedry psychologie nejsou pro tyto úkoly připraveny kádrově ani materiálně, není třeba zdůrazňovat. Nejekonomičtější řešení tohoto problému je pravděpodobně v úzkém spojení kateder a výzkumných pracovišť, případně i specializací kateder jednotlivých fakult.

Má-li být psychologie práce pro plnění důležitých společenských úkolů efektivně využito, nestačí jen zajistit dostatečný počet specialistů, kteří by měli

k dispozici potřebné ověřené poznatky i pracovní metody, tj. nestačí jen, aby psychologická věda byla na náležitě úrovni a měla náležitý rozsah. Pro úspěch našich snah je neméně důležitý i druhý předpoklad, totiž mít provozní praxi natolik připravenou, aby byla sto tyto poznatky přijímat a jich využívat; potřebujeme tedy vedoucí pracovníky obeznámené v hrubých rysech s koncepcí užití psychologie ve výrobní praxi a její potřebné organizační a materiální zajištění. Bez splnění obou těchto základních předpokladů se užití psychologie v praxi nutně musí minout s účinkem. Aplikace psychologie práce není jen věcí psychologů samých, ale především věcí systému řízení a vedoucích hospodářských pracovníků.

Je proto důležitým úkolem, aby s nezbytnými poznatky psychologie práce byli seznámeni budoucí vedoucí pracovníci, zvláště technické a ekonomické, již během svého vysokoškolského studia aspoň v informativním rozsahu. Na vysokých školách ekonomických a technických je proto nutno zavést výuku psychologie práce přizpůsobenou potřebám těchto posluchačů. Kromě toho, nejlépe při Institutu národohospodářského plánování, je nezbytné prohloubit postgraduální, důkladnou výuku psychologie práce pro ty vedoucí pracovníky, kteří jsou již v praxi. Těmto pracovníkům je napříště třeba organizovaným způsobem zajistit přísun poznatkového materiálu, jak ze světové literatury, tak z našeho výzkumu. Jsou to úkoly nemalé, před které se psychologové práce sami postavili svým úspěšným úsilím minulých let. Vedle požadavku, aby každý psycholog práce byl skutečným specialistou v určitém úzce vymezeném oboru, nesmíme zapomínat ani na úlohu potřebné integrace oboru. Kromě třídění a zobecňování hodnotných výsledků výzkumu v jednotlivých tematických okruzích musíme začít cílevědomě a kolektivně stavět i teoretické základy psychologie práce jako celku. První etapu této snahy bychom měli završit přípravou základního vědeckého díla, které by bylo důstojnou vizitkou poválečné generace psychologů práce, jako byla ve své době Encyklopedie výkonnosti z roku 1934 chloubou naší předválečné generace průkopníků studia lidské práce.

Literatura

1. Bena, E., Výzkum nehodovosti u strojvůdců. Praha: Výzkumný ústav dopravní, 1955.
2. Bureš, Z., K otázce teorie bezpečnosti práce. *Bezpečnost a hygiena práce*, 1956, III. 68—72.
3. Bureš, Z., Využití všech možností k zvyšování bezpečnosti železniční dopravy. *Bezpečnost a hygiena práce*, 1957, 259—262.
4. Bureš, Z., Současný stav a perspektivy užití psychologie v ekonomii. Sborník: *Zkušenosti a úkoly psychologie práce ve výrobě*. Gottwaldov, 1965, 17—32.
5. Čáp, J., Hlavní zásady marxistické koncepce psychologického rozboru činnosti. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica*, 1961, 1, 3—14.
6. Čáp, J., K některým metodologickým otázkám psychologického rozboru pracovních činností. *Čs. psychol.* 1964, 8, 205—219.
7. Daniel, J., *Psychológia práce*. Bratislava, 1964.
8. Doležal, J., *Psychologie práce (téze)*. Sborník: *Využití psychologie v socialistické společnosti*. Bratislava, 1959, 31—36.
9. Doležal, J., *Věda o práci*. Skripta Vysoké školy sociální a politické. Praha, 1949.
10. Doležal, J., *Zásady a možnosti užití psychologických poznatků v socialistické společnosti*. Sborník: *Využití psychologie v socialistické společnosti*. Bratislava, 1959, 371—386.
11. Doležal, J., *Patnáct let psychologie v lidově demokratickém Československu*. *Čs. psychol.*, 1960, 4, 217—221.
12. Doležal, J., *Zamyšlení psychologa nad úkoly výtýčenými dvanáctým sjezdem KSČ*. *Čs. psychol.*, 1963, 7, 1—10.

13. Engelsmann, F., Hygiena a organizace duševní práce. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1962.
14. Hoskovec, J., Štikar, J., Bena, E., Psychologie a fyziologie řidiče. Praha, 1962.
15. Křivohlavý, J., Bezpečnost při řízení motorových vozidel pouličních elektrických drah. Výzkumný ústav bezpečnosti práce, Praha, 1957.
16. Mayerová, M., Velehradský, A., Psychologie pomáhá výrobě. Plzeň: Krajské nakladatelství, 1963.
17. Melzer, J., Psychologie v železniční dopravě. Praha, 1961.
18. Růžička, J., Pracovní porada o užití psychologie v ekonomice, Čs. psychol. 1961, 267—276.
19. Růžička, J., Psychologie práce. Nová mysl, 1963, 417—425.
20. Růžička, J., K teorii psychologie práce. Využitie psychologie v socialistickej spoločenskej praxi. Bratislava, 1959, 113—115.
21. Růžička, J., Dějiny pracovních nástrojů a psychologie práce. Čs. psychol., 1959, 21—32.
22. Současný stav a perspektivy užití psychologie v ekonomice. Bulletin „Psychologie práce“, 1964, 4.
23. Upevnit spojení psychologické vědy s praxí. Kommunist, 1956, 4.
24. Využitie psychológie v socialistickej spoločenskej praxi. Bratislava: SAV, 1959.
25. Využití psychologie ve strojírenství a železniční dopravě. Sborník: Správa plzeňské dráhy, Plzeň, 1961.
26. Zadražil, J., Úkoly psychologie v dopravě. Železniční doprava, 1957, 2.
27. Zadražil, J., Říčan, P., Užití kolektivního hodnocení při výchově, výběru a rozmístování kádřů. Čs. psychol., 1963, 7, 240—245.
28. Zkušenosti a úkoly psychologie práce ve výrobě. Sborník Gottwaldov, 1965.